

Акцентування уваги на фізично-тілесних якостях людини, культивування «інтересів тіла» є домінуючим у постмодерному тексті. Любов стає не мислима поза сексуальним аспектом і найчастіше саме секс/любов дозволяє «заховатися» постмодерному героєві від самотності або в самотність (не серед багатьох, а поруч однієї/одного). В романі «Ім'я рози» У. Еко герой/наратор Аесо, опинившись в ситуації «лабіринту»-загадки, котру не має сил розгадати, поруч старших людей, які залишаються йому незрозумілими, знаходить подолання власної самотності через сексуально-любівні стосунки з дівчиною («Не знаю, скільки часу я пролежав поруч з дівчиною. Легкими порухами рука її далі гладила моє тіло, вологе від поту. Всередині у мене все ликувало, але то не був мир, а радше останній, приглушений зблиск огню, який баривсь погаснути під попелом, коли полум'я вже померло» [1, с.281]).

Розуміння самотності як очікування зустрічі з «Іншим» підміняється розумінням самотності як атрибуту людини. Постмодернізм, що сповнений імітацій комунікації, є потоком артефактів, позбавлених співвіднесеності зі світом як цілісністю. Комунікаційна криза доповнюється «епатажною самоізоляцією», «надлишковою глухотою», «мовчанням», «акустичною німотою», що перетворюється на основу світовідчуття людини. Драматизм постмодерної культури зумовлений втратою «іншості», сповнений «пеклом тожсамості», у якому вихід за межі «двійника» – «фантазму» – «утопії» клонування не можливий. За такої ситуації «Іншого» доводиться «винаходити» або й імітувати.

Отже, можемо констатувати присутність у постмодерних мистецьких практиках багато варіативного осмислення самотності сучасної людини: самотність як відокремлення від себе й світу, самотність як одвічне «зависання» людини у вимірі «без-Іншого», самотність як втеча від відсутності потреби відповідати за свої вчинки в хаосі безвідповідальності навколишньої дійсності.

Бібліографічні посилання:

1. Еко У. Ім'я рози / Умберто Еко. – Харків: Фоліо, 2006. – 575 с.
2. Мовчан М. Самотність як полівекторний феномен: філософсько-антропологічний дискурс / М.Мовчан // Філософські обрії. – № 20. – 2008. – С. 124 – 137.
3. Неждана Неда Котивишня. Збірка віршів / Неда Неждана. – К.: Смолоскип, 1996. – 108 с..
4. Ортега-и-Гассет Х. Человек и люди [Електронний ресурс] // – Режим доступу : http://www.gumer.info/bogoslov/Buks/Philos/gas_chel/index.php
5. Пашковський Є. Щоденний жезл / Євген Пашковський. – К.: Генеза, 1999. – 471 с.
6. Сартр Ж.-П. Экзистенциализм – это гуманизм / Ж.-П. Сартр // Сумерки богов / [сост. и общ. ред. А. А. Яковлева] – М. : Политиздат, 1989. – 398 с.
7. Фромм Э. Искусство любить / Эрих Фромм; [пер. с англ.]; под ред. Д. А. Леонтьева. – [2-е изд.] – СПб: Издательский Дом «Азбука-классика», 2008. – 224 с.
8. Хамітов Н. Історія філософії: Проблема людини та її меж: [навч. посібник] / Хамітов Н., Гармаш Л., Крилова С. – К. : Наукова думка, 2000. – 273 с.
9. Швалб Ю. М. Одиночество : социально-психологические проблемы / Швалб Ю. М., Данчева О. В. – К. : Украина, 1991. – 270 с.

УДК 329.17:130.2 (477)

А. О. Сошніков

«ЛЮБОМУДРІЄ» ЯК ОСНОВНА РИСА ДАВНЬОРУСЬКОГО ПРОСВІТНИЦТВА

Досліджується філософська традиція Київської Русі – часів, коли закладався фундамент православної духовності східнослов'янських народів; аналізується феномен давньоруського просвітництва; наголошується на важливості вивчення даного періоду для подальших розробок концепцій історії філософської думки в Україні.

Ключові слова: філософська думка Київської Русі, давньоруське просвітництво, історія філософії в Україні.

Исследуется философская традиция Киевской Руси – времени, когда закладывался фундамент православной духовности восточнославянских народов; анализируется феномен древнерусского просвещения; говорится о важности изучения данного периода для дальнейших разработок концепций истории философской мысли в Украине.

Ключевые слова: философская мысль Киевской Руси, древнерусское просвещение, история философской мысли в Украине.

Philosophical tradition of Kievan Rus is investigated. It is time when Orthodox spirituality of Eastern-Slavonic peoples' basis was being laid; a phenomenon of Old Russian Enlightenment is analyzed; it is talking about the importance of given period's study for further working out conceptions of philosophical idea's history in Ukraine.

Key words: philosophical idea of Kievan Rus, Old Russian Enlightenment, philosophical idea's history in Ukraine.

Постановка проблеми. Протягом тривалого часу історія вітчизняної культури, в тому числі й філософії найдавнішої доби, середньовіччя, перебувала осторонь уваги дослідників. Виклад історії філософської думки на Україні по суті розпочинався характеристикою філософії Г.С. Сковороди [7, с. 35]. Надбання ж попередніх, більш давніх етапів її розвитку ігнорувалися як неістотні. Внаслідок цього лишалися без глибокого осмислення багатовікова традиція розвитку вітчизняної філософської думки тієї доби, коли закладався фундамент руської православної духовності. Втрачалася можливість досягнути глибинні джерела, простежити генезис більш пізніх, зрілих форм вітчизняної філософської думки. Останнім часом історики філософії України докладають значних зусиль з метою заповнення прогалин нашої історичної пам'яті, в тому числі і стосовно відомостей про найдавніші етапи розвитку філософської думки на Україні.

Аналіз основних досліджень і публікацій. В історії церкви і літератури і до нашого часу є досить суперечливим вирішення питання про давньоруське просвітництво. Це обумовлене тим, що із історії давньоруської літератури зовсім небагато вціліло письмових пам'яток. Більше всього до нас дійшло творів церковно-дидактичного чи богослужбово-аскетичного характеру і змісту, та й то у розрізненому вигляді і пізніших списках, що нерідко мали зміни або перекручення, навіть із втратою рис сучасності. Світська література із циклом її історичних сказань і поетичних творів ще менше вціліла до нашого часу, бо нею зовсім не дорожили монахи-книжники, головні зберігачі нашої давньоруської літератури; в церковно-монастирській бібліотеці їм не було місця. У переважній більшості перекладачами книг були монахи, тому з якихось 700 – 800 книг, що збереглися з XI – XIV ст. лише два десятка мають позацерковний характер.

З часів «Истории Российской с самых древнейших времен» (1768 – 1769 pp.) В.Н. Татищева у науці встановився оптимістичний погляд на стан просвітництва у домонгольський період. Однак слід зазначити, що як історик В. Татищев був дуже тенденційний письменник, який дивився на історію з політико-дидактичної точки зору. У нього історія слугувала для виправдання державної політики імператора Петра Великого, для проведення у свідомість і життя суспільства його ліберальних і церковних реформ. Ця своєрідна тенденційність Татищева як історика, характеризує і його погляд на просвітництво Давньої Русі, який представляє у нього строкату розмаїтість правди і небувальщини, фактів і здогадок. У масі довірливих припущень безжально тонуть об'єктивні свідчення документальних даних. Неясні натяки літописів перетворюються у Татищева в цілі «історіографічні теорії»: окремі повідомлення ставляться у певну систему згідно особливої дидактичної мети, а діючі у літописах особи перетворюються на свого роду алегоричні типи або історичні символи відомих морально-педагогічних ідей.

Наведемо декілька прикладів подібного звернення В. Татищева до літописів. Так, у літописі (Іпатіївський список) під 1086 р. читаємо наступне стисле повідомлення про доньку великого князя Всеволода Ярославича Ганну (Янку), яка постриглася у черниці в монастирі апостола Андрія: «сиæ же Аенка Р совокупивши черноризици многи . пребываше с ними . по манастьрьському чину» [3, с. 198] У Татищева це повідомлення перетворюється у наступну досить просторікувате оповідання: «Собравши младых девиц, пекоoliko обучала их писанию, також ремеслам, пению, швению и иным полезным их занятиям, да от юности навькнутъ разумети закон Божий и трудолюбие, а любострастие в юности воздержанием умерять» [6, т. 2, с. 95]. Замість звичайного монастиря, про який розповідає літописець, у Татищева виходить цілий жіночий навчальний заклад для монастирського виховання юних дівчат. Монастир з точки зору Петровського просвітництва тільки і міг мати свій раціональний сенс, як просвітницький заклад, і ось Ганна Всеволодівна і являється у Татищева засновницею такого закладу. З метою особливого духовного наставляння своїх сучасників Татищев додає: «Достойна сия Анна великая или достохвальная именована быть, и, дай, Боже, чтобы мы такую Анну еще иметь могли» [6, т. 2, прим., с. 259].

Під 1093 р., з приводу смерті великого князя Всеволода Ярославича, в літописі читаємо: «сии блговѣрнии кнзъ Всеволодъ . бѣ измлада любл правду . и набдл оубогия . и въздаæ чсть епспмь и прозвутеромъ . излиха же люблаше чернорисцѣ . и подаваше требованье имь» [3, с. 207]. У Татищева виходить зовсім інше пофарбування князівських симпатій до ченців

і монастирів»: «Епископам и всем духовным честь великую воздавал, много в монастыри и церкви на училища подаяния давал» [6, т. 2, с. 98]. Для типового представника Петровської епохи, тільки одне могло бути виправдання для «подаєнь» монастирям – це просвітництво. І ось ми спостерігаємо у Татищева надзвичайно характерну вставку слова «училища».

Під 1180 р. про смоленського князя Романа Ростиславича літопис стисло зазначає: «всею добродѣтелью оукрашень . смиренъ кротокъ . незлобивъ . правдивъ . любовь имѣае ко всимъ . и к братьи своєи . истѣнною нелицемерною . страха Бжїае наполненъ . нищае милоуае . манастырѣ набда» [3, с. 617]. У Татищева виходить дещо інша характеристика:

«Был весьма учен всяким наукам» і «к учению многих людей понуждал, устроая на то училища и учителей, Греков и Латинистов своею казной содержал и не хотел иметь священников неученых» [6, т. 3, с. 123-124]. Так як для Татищева перша «доброчинність» була «вченість» (освіченість), а «наділяння монастирів» мало сенс тільки у тому випадку, якщо робилось для підтримки просвітництва, тож ясно чому він таким чином обробив і це стисле літописне повідомлення про релігійно-просвітницької діяльності Романа Ростиславича.

Про Костянтина Всеволодовича Ростовського в літописі (Лаврентіївський список) говориться: «всѣхъ оумудрае телесными и дхвнными бесѣдами . часто бо чташе книги съ прилежанье^м . и твораше все по писаному» [4, с. 442-443]. У Татищева це свідчення перетворюється на таку явно тенденційну тираду: «Великий был охотник к чтению книг и научен был многим наукам; того ради имел при себе и людей ученых, многия древния книги ценою високою купил и велел переводить на русский язык, многия дела древних князей собрат и сам писал, також и другие с ним трудились; он о мел одних греческих книг более 1000, которяя частию покупал, частию патріархи, ведая его любомудрие, в дар посылали» [6, т. 3, с. 206]. У характеристиці просвітницької діяльності давньоруських князів Татищев виставляє на вид особливу любов до освіти з метою підтвердити думку, що світська державна влада завжди стояла на сторожі інтересів культурного прогресу. У такому типі державного діяча зображений і Костянтин Всеволодович.

Незважаючи на видиму тенденційність і неправдивість у багатьох відношеннях, погляди Татищева на давньоруське київське просвітництво, його «літописныя свідательства» находили багатьох прибічників. Як на характерний приклад, можна вказати на книгу С. Миропольського «Очерк истории церковно-приходской школы от перваго ея возникновения на Руси до настоящего времени» (СПб., 1894 р.), видану для пропаганди ідеї церковно-приходської школи. С. Миропольський шукає зародження сучасної йому організації церковно-приходської школи в тому загальному типі державного просвітництва, що існував при Володимирі Святому і Ярославі Мудрому, і за допомогою Татищева знаходить його – звичайно тільки для себе [5].

Діаметрально протилежний погляд на просвітництво в Давньої Русі представляє професор Є.Є. Голубинський, який бачить в київському просвітництві звичайну грамотність [1, с. 580]. Він вважає, що у Київській Русі не було науки у власному смислі, не було і дійсних шкіл (училищ), не було і справжньої освіти. Все так зване просвітництво зводилось до одного начотництва в духовній літературі, до простої «книжності». Ніякої історії релігійно-філософських ідей і пам'яток культури не могло бути у Київській Русі та й не було насправді [1, с. 580-602]. Такі видатні явища, як літературна діяльність митрополита Іларіона, Кирила Туровського, подібної якої ми не бачимо за весь московський період, чи такий класичний твір як «Слово о полку Ігореві», Є. Голубинський згоден пояснювати як щасливий виняток. Мовляв, що коли б у нас було справжнє просвітництво, то як би воно могло так швидко зникнути, не залишивши й сліду? Міжусобиці удільних князів, на які так люблять посилаються захисники «шкільного просвітництва» в Київській Русі, не могли знищити основ цього просвітництва, якщо б воно було. Також і катастрофа монгольської навали на Русь не могла знищити того, чого не існувало. Тут Є. Голубинський посилається на Новгород, який татари не зачепили, але й у ньому не знайдено слідів шкільної освіченості [1, с. 602-708].

Визнаючи критику проф. Є. Голубинським застарілих прийомів доведень істориків-оптимістів на кшталт Татищева, ми, однак не можемо погодитися з його крайнощами поглядів на стан давньоруського просвітництва. Насамперед, звернемо увагу на незаперечний факт дійсного просвітництва, здійсненого Володимиром після хрещення в першому поколінні руського боярства і можновладної аристократії (до речі, цього факту не заперечує й Є Голубинський, хоча має на меті протиставити його подальшому занепаду освіченості й, таким чином, ще яскравіше відтінює низький рівень літератури у домонгольський період). Розвиток літератури і письменства на Русі починається після прийняття нею християнства. Просвітництво народу було природнім супутником церкви. При Володимирі разом із грецькими священиками були викликані й греки-вчителі для навчання дітей з вищих верств. Але якщо шкільництво у греків

було шляхетним заняттям, то у нас відразу ж перетворилось на повинність. Добровільного тяжіння до науки не було в народній масі, тож державі доводилось насильно примушувати вчитись.

Мета дослідження. Дослідити київське «любомудріє» як основну рису давньоруського просвітництва

Виклад основного матеріалу дослідження. За Ярослава Мудрого систематичне шкільне навчання розглядалося як державна потреба. Дітей «нарочитої чаді», тобто старших дружинників, княжих мужів, бояр набирали не для того, звичайно, щоб виховати з них пономарів або навіть рядових священиків, а для того, щоб створити освічених людей і державних діячів, здатних підтримувати стосунки з тією ж Візантією і іншими країнами.

Головними центрами шкільництва були такі великі і багаті міста, як Київ і Смоленськ. В них циркулювали найважливіші релігійно-літературні ідеї, якими живилась тодішня руська інтелігенція – князі, єпископи, письменники, поети, книжники-ченці та «смиренні шанувальники» діоптр й ізборників. Як показують факти грамотність розповсюдилась навіть по таким незначним містам, як Курськ, де Феодосій Печерський в дитинстві вчився у «єдиного от учитель», і, як говорить Нестор (може й трохи перебільшено) «...вскоре изыче вся граматикия», тобто навчився не тільки грамоти, а пройшов якийсь курс навчання (дивиться житіє преподобного Феодосія Печерського, написане Нестором).

Як відомо, уможлидні знання Давньої Русі найкраще всього характеризуються (користуючись лексикою самих русичів) терміном «книжність», що означає обізнаність у тонкощах богословських текстів, слухняне слідування догматичним вказівкам Святого Письма. Треба зрозуміти точний смисл терміну «навчання книжне». Це не звичайна грамотність, а систематична освіта, навчання тодішнім наукам. Тільки існуванням і розвитком шкільництва і освіти можна пояснити таке неординарне явище, як літературна діяльність Іларіона, який був митрополитом в другу половину правління Ярослава Мудрого, саме коли були застосовані енергійні заходи для розповсюдження і укріплення освіченості. Славнозвісний твір «Слово про Закон і Благодать» свідчить, що Іларіон був не красномовний самоук, а по-справжньому освічений у риторичній науці оратор. Як пише Є. Голубінський:

«Иларион учился искусству ораторства по греческой реторике XI века; ему следовало бы поэтому быть оратором со всеми недостатками греческого ораторства этого позднейшего времени. Но силою своего природного ораторского таланта..., он возвысился над этими недостатками и представляет из себя не ратора худших времен греческого ораторства, а настоящего оратора времен его процветания» [1, с. 692].

Вражаючий приклад оригінальної літературної творчості при книжному впливі грецької освіченості! Видно, що Іларіон був людиною знатного походження, чим почасти пояснюється його незвичайне поставлення у митрополити, що любив «шанування книжне» в ідейному смислі, і, таким чином мав можливість отримати повну освіту (граматичну, діалектичну і богословську) від перших вчителів-греків або їх безпосередніх спадкоємців по професії.

За умов світоглядного панування «книжного знання» не мало бути й мови про будь-які теоретичні вчення, відмічені вільною філософською рефлексією. Поняття «філософія», «філософ» зустрічається вперше у літописі Нестора, де «філософами», тобто мудрецами, називаються перші визначні слов'янські проповідники Кирило і Мефодій. Отже, тут під філософією розуміється просто мудрість, через яку можна пізнати початки добра і зла. Тож «мудрецем» або «філософом» вважалася така людина, яка була грамотною, прочитала кілька книжок, знала іноземні мови. Про митрополита грека Іоанна II (пом. 1089 р.) «Повість временних літ» говорить: «бѣс же Іуанъ си Ф мужъ хитръ . книгамъ и учѣнью Д . млстѣвъ оубогимъ . и вдовицамъ . ласкав же всакому . к баѣту и къ оубогу . смиренъ же оумомъ и кротокъ и молчаливъ рѣчистъ Е же книгами Р стми . оутѣшаѣ печальныѣ . и сакова . Ж не бѣс преже в Руси . ни по нѣмъ не боудеть таки» [3, с. 199].

Про двох руських митрополитів «Повість» говорить так само: знаменитий Іларіон. «мужъ блѣтъ и книженъ . и постникъ» [3, с. 144]. Климент «бѣ бо черноризечъ скимникъ Д . и бѣс книжникъ . и философъ . такъ ѣкоже в Роуской земли не башеть» [3, с. 340]. Водночас про князя Бориса Володимировича Нестор говорить далеко скромніше: «князь був і грамоті навчений». Але про походження ним «книжного навчання» не йдеться нічого. Під 1090 р. про митрополита грека Іоанна-скопця, безперечно людину добре грамотну, сказано: «бѣ же се мужъ не книженъ . и оумомъ простъ . и просторѣкъ» [3, с. 200]. Цілком ясно, що «навчання книжне» – це не проста грамотність, а викладання наук, організоване за типом грецьких шкіл.

Очевидно, були школи і при них вчителі (греки). Були люди, які засвоїли грецьку шкільну науку і богословське вчення. Відомо про руських книжників, які знали грецьку мову і пов'язану

з нею літературу. Князі, крім того, що самі знали грецьку мову, також підтримували суспільний і літературний інтерес до неї, рівно як і до інших мов. Про Всеволода Ярославича літопис повідомляє, що той «дома сидючи, вивчив п'ять мов, у тому честь мав від інших країн». І не лише «честю» князівського звання вимагалось знання іноземних мов, але й істотною потребою в виду тодішніх міжнародних відносин. І ми дійсно бачимо, що серед князів, служивих і торгових людей, були такі, які без сумніву знали іноземні мови (зокрема, достовірно відомо, що смоленські князі і їхні бояри знали латинську і німецьку мови).

На Русь прийшов потік перекладної літератури, насамперед потрібних для пропаганди нової релігії богослужбових книг (мінеї, тріоді, служебники, требники), що перекладалися з переважно грецької в Болгарії староболгарською мовою (або старослов'янською чи церковнослов'янською), природно, відмінною від руської розмовної і писемної, але загалом, мабуть, зрозумілою. Вплив Біблії на Русі був навіть більш значним, ніж на Заході, бо руські мали можливість читання на мові, наближеній до рідної. Перш за все на Русі стали відомі твори візантійських «отців церкви» – Василя Блаженного, Іоанна Златоуста, Григорія Богослова, Діонісія Ареопігита, Кирила Єрусалимського, Єфрема Сирина, Іоанна Дамаскина. Поряд із Святим Письмом на Русь було занесено (частково в усній традиції), численні апокрифи, що в певній мірі мали опозиційний характер щодо церкви та існуючого суспільного ладу. Популярними на Русі були різні збірники, що містили уривки і афоризми із Біблії, «отців церкви», різних філософів, вчених, поетів (такими є «Ізборник» Святослава 1076 р., «Пчола»). Перекладні візантійські хроніки, як і деякий матеріал Біблії, допомагали усвідомити місце Русі у всесвітньому історичному процесі. Важливими пам'ятками перекладної літератури візантійсько-болгарського походження, засвоєнні писемністю Київської Русі, є хронографи (Іоанна Малали, Георгія Синкелла, Георгія Амартола), в яких викладено епізоди всесвітньої історії. Матеріалом для таких компілятивних хронік, що стимулювали давньоруське літописання, була насамперед Біблія, а також твори церковних проповідників, античних істориків, язичницькі міфи, апокрифи, християнізовані легенди й перекази. Знання географічного, природознавчого характеру русичі здобували із «Християнської топографії» Козьми Індикоплова, «Фізіолога», «Шестеднева». Русь також знала перекладні твори суто літературного походження – це «Олександрія», «Повість про розорення Єрусалима» Йосифа Флавія, «Троянські діяння», «Девгенієве діяння», повісті про Акіра Премудрого, про Варлаама і Йоасафа. Деякі із перекладних жанрів, очевидно не розвинулись і не трансформувались на руському ґрунті X – XIII ст. (наприклад, віршова куртуазна поезія загалом відома всього у двох-трьох перекладних збірках).

Усі спроби надати мисленню раціонально-світську спрямованість засуджувалися і кваліфікувалися як бісівський вплив «триклятих еллінів». В «Ізборнику Святослава» 1073 р. можна знайти індекс «відречених» книг, в першу чергу вчень Климента, Ігнатія і Полікарпа. Не рекомендується також цікавитися мудрістю давніх халдеїв, єгиптян, а також філософськими вченнями античності, що пов'язуються з язичництвом. В Київській Русі були популярними представники антифілософського напрямку Іоанн Лествичник та Єфрем Сирин, шанувався також мораліст Іоанн Златоуст. Майже невідомі тут філософствуючі богослови-раціоналісти Михаїл Псьол, Іоанн Італ. «Еллінська мудрість» протиставлялась як культура «заблудшого людства» «богоданному Писанню», яке визнавалось єдиним джерелом і критерієм істини. Так, у майже 50 оповіданнях давньоруського «Фізіологу» подаються описи як реальних істот (лев, орел, змія, лисиця, голуб, їжак, кит, слон, жаба), так і казкових тварин (фенікс, сирена, кентавр, єдиноріг) а також рослин (дуб, фігове дерево, маслина) та мінералів (алмаз, агат, кремій, перли, «індійський камінь»). На основі Святого Письма «Християнська топографія» Козьми Індикоплова доводить, що Земля площинна, витягнута із сходу на захід за зразком Ноева ковчега та скинії Мойсея, омивається морем, над нею – небесна баня, під нею – пекло для диявола з підручними, а за нею – місце, де знаходяться ангели і душі померлих.

Такому підходу протистояв інший, більш гнучкий, який не виключав нехай і обмежене, але все ж таки конструктивне ставлення до античної спадщини. Якщо в західноєвропейській культурі здебільшого реалізується платонівська-арістотелівська лінія філософії, в світоглядних межах Київської Русі переважною є александрійська-біблійна, за якою античні мислителі позбавлялися першоавторства щодо знань, які кваліфікувались як істинні (пріоритет тут віддавався старозавітними пророкам). Але й античні мислителі здобували статус хай «заблудших», «несвідомих», але все - таки носіїв істинного знання. Це, звичайно, спотворювало дійсну картину розвитку філософської думки, але створювало передумови й для позитивного сприйняття принаймні деяких ідей античних філософів. Так, хоч «Шестодневи» застерігали читачів від захоплення роздумами еллінських філософів про природу світу, однак самі часто згадували про атомістичну теорію й астрономічні дослідження, користувалися працями Арістотеля. Наприклад, екзарх Іоанн в «Шестодневі» виклав основи фізики Арістотеля, переклав

твір Іоанна Дамаскіна, в якому знайомить читача з головними положеннями філософії Платона.

У давньоруську літературу просочилося чимало відомостей про спосіб життя стародавніх еллінів. Освічені люди добре знали грецьку міфологію, яка розглядалась ними як відображення язичництва стародавніх еллінів. Таким чином, Київська Русь, успадковує культурну традицію античності в елліно-візантійському варіанті, однак не в грекомовній, а в слов'яномовній формі. Давню Русь приваблювала лінія Платона у християнському вигляді, де процес пізнання розуміється не як холодний і абстрактний акт, а як схвильований станом душі – теплий, інтимний, забарвленим гамою емоцій (достатньо згадати діалог Платона «Симпозіон», де описується найвища насолоді душі у процесі прилучення до істини під час піднесеної трапези). Так, в «Посланні до великого князя Володимира Мономаха» київського митрополита Никифора підкреслюється думка про обов'язок людини жити заради слави Божої. Людина – це єдність двох початків: невідчутної душі і матеріального тіла. Тіло людини – джерело захланності, яку можна подолати лише постом. Душа перебуває в голові людини і керує нею за допомогою розуму і п'яти відчуттів. Кінцева мета розуму – пізнати бога і його творіння. Найбільшою насолодою для людини повинно бути страждання заради слави Бога [2, с. 171-180]. Релігійно-моральний вплив церкви на окремих з руських князів яскраво позначився і у змальованому «Повчанням» Володимира Мономаха ідеалі християнського державця як дуже справедливого, працюючого, хороброго, і разом з цим глибоко побожного, милосердного, скромного. «Повчання дітям» Володимира Мономаха продовжує думку, що над людиною і світом стоїть божественна сутність. За етикою Володимира Мономаха, найголовніший обов'язок людини – це додержуватися заповідей божих, бути милосердним і завжди допомагати людям, особливо у нещасті, держатися справедливості, приборкувати свої пристрасті і обмежувати потреби, поважати духовенство [2, с. 168-171]. Як бачимо, в творах Володимира Мономаха і митрополита Никифора вже досить чітко відбиті деякі ідеї платонізму, наприклад, вимога підпорядкувати життя людини «Божому провидінню». Інші погляди виразив Данило Заточник у своєму «Моленні»: зміст людського життя в земному щасті, яке залежить від матеріального забезпечення [2, с. 238-243].

Щоб зрозуміти, наскільки шкільництво виправдало своє призначення, дещо детальніше зупинимось на «Посланні Климента Смолятича до пресвітера Фоми», яке являє собою дорогоцінне свідчення про стан руської освіченості у Смоленські та Києві в першій половині XIII ст. Як відомо, освічений схимник Зарубського монастиря Климент був поставлений у митрополити за наказом великого князя Київського Ізяслава Мстиславича, рідний брат якого, смоленський князь Ростислав Мстиславич вважав це поставлення незаконним. Ймовірно, бажаючи помиритися з Ростиславом і виправдати законність свого поставлення, митрополит Климент написав йому якогось листа, де необережно образив смоленського пресвітера Фому, людину освічену, близьку до князя. З цього приводу Фома написав Клименту послання наставницького або викривального змісту. В своєму посланні пресвітер Фома докоряє митрополита Климента за велику прихильність до алегоричного чи символічного (споглядального) тлумачення Святого Писання, бачив у цьому марне шукання «слави філософа» і в протилежність йому відстоював важливе значення буквально-історичного методу оповідання і розуміння писання, при цьому на підтвердження власних слів посилався на свого вчителя, смоленського ченця Григорія, відомого й митрополиту Климентові, великого аскета, який добре знав грецьку мову й займався літературною діяльністю. Фома докоряє митрополитові за погордливість, яка виявилась у тому, що Климент, облишивши біблійні писання, вдається до Гомера, Аристотеля і Платона. Митрополит Климент відповів пресвітерові Фомі посланням, в якому не заперечує високого морального авторитету ченця Григорія (називає його навіть «святим»), визнає обізнаність його з грецькою шкільно-богословською мудрістю, але на власне виправдання посилається на богословський авторитет київських книжників, котрі дотримуються іншого напрямку у розвитку шкільно-богословських традицій. Митрополит старається виправдатись тим, що користується Гомером, Аристотелем і Платоном тільки як засобом для більш глибокого розуміння священного писання, для розкриття його глибокого смислу [2, с. 180-193]. Таким чином, видно, що у Києві переважав алегоризм, символізм, риторизм, а Смоленську – біблійний буквалізм, узгоджений з інтересами тамошньої консервативно-православної партії. Тож, зазначимо до речі, не зовсім неправим є і Татищев, коли говорить про існування вчителів греків і латиністів у Смоленську при Романові Ростиславичу.

Послання Климента Смолятича дає нам можливість встановити прямий перехід до творів Кирила, єпископа Туровського, релігійно-моралізаторський зміст яких, їхній химерний алегоричний стиль, особливі прийоми літературної творчості, техніка і мистецтво мови (словесні форми) – все це вказує на те, що він знаходився під очевидним книжно-шкільним візантійським впливом [2, с. 193-213]. Це був видатний письменник і оратор, котрий являв із себе теж саме, що й сучасні йому освічені грецькі письменники і оратори. Зазначимо, що аскетичний алегоризм в

літературі стояв у загальній гармонії з художнім символізмом давньоруського мистецтва.

Висновки. Узагальнюючи все сказане про походження, стан і характерні риси старокіївського просвітництва, можна прийти до наступних висновків. Спроба Володимира Святого ввести на Русі справжнє просвітництво у якості засобу передачі грецької культури, розповсюдження перекладної літератури та розвитку оригінальної літературної творчості не увінчалась повним успіхом, або, як виразився проф. Голубінський, «не вдалася». Але все ж таки зусилля Володимира і його наступників, спрямовані на укріплення у нас освіченості і звичайного грамотного читання, не були безрезультатними. Залишились квіти, були й бджоли просвітництва. Ми бачимо ряд таких осіб, як єпископ Лука Жидята, Єфрем Переяславський, Володимир Мономах, та інші, які й самі пройшли добру шкільну підготовку і, в свою чергу, турбувалися про організацію шкільної освіти. Бачимо також визначних письменників, як митрополит Іларіон, автор «Слова о полку Ігореві», Кирило Туровський. Були школи, були й вчителі (греки і слов'яни), були книги, були й книголюби, була й певна еволюція релігійно-моральних ідей і художніх ідеалів. Все це говорить про те, що у Давній Русі була не тільки «механічна грамотність» або книжна начитаність, шкільне буквоїдство, але поряд з цим існувала і справжня шкільна освіта (дидактична наука), і дійсна літературна творчість, була певна спадкоємність літературних явищ і фактів, літературно-ідейний рух на всьому київському просторі (до XIII ст.). Правда, інтереси власне літературно-ідейної творчості і удосконалення форм словесного мистецтва були невеликі і майже одноманітні, а загальний рівень шкільництва і екзегетичних завдань не високий. Але й на це слід відповісти, що Київська Русь (Володимира і Ярослава) не була якимось дивним «історичним винятком», а є тільки своєрідним відгуком загального стану тієї культурності, тих релігійно-моральних ідеалів, тих способів просвітництва і літературної творчості, якими по суті відзначалася вся тодішня середньовічна старовина. Запозичуючи багато елементів з візантійської культури, яка сама була важливим етапом у розвитку світової культури, культура Русі була закономірним етапом в єдиному культурно-історичному процесі.

Бібліографічні посилання:

1. **Голубинский Е.** История Русской церкви. – Т.1 (первая половина тома): Период первый, Киевский или домонгольский / Е. Голубинский. – М.: Тип. Э. Лиснера и Ю. Романа, 1880. – 792 с.
2. **Златоуструй.** Древняя Русь X – XIII вв. / Сост., авторский текст, коммент. А.Г. Кузьмина, А.Ю. Карпова; Оформл. худож. Ю.В. Игнатьева, В.В. Ситникова. – М.: Мол. гвардия, 1990. – 302 с. – (Дороги человеческой мысли).
3. **Ипатьевская летопись // Полное собрание русских летописей.** Т.2. – М.: Изд-во вост. лит., 1962. – 938 с.
4. **Лаврентьевская летопись и Суздальская летопись по Академическому списку // Полное собрание русских летописей.** Т.1. – М.: Изд-во вост. лит., 1962. – 578 с.
5. **Миропольский С.** Очерк Истории церковно-приходской школы от первого её возникновения на Руси до настоящего времени. – СПб: Синод. тип., 1894 – 1895. – Вып. 1-3.
Вып 1: От основания школ при святом Владимире до монгольского ига. – СПб.: Синод. тип., 1894. – 64 с.
Вып. 2: Школы и образование в эпоху монгольского ига. – СПб: Синод. тип., 1895. – 30 с.
Вып. 3: Образование и школы на Руси в XVI – XVII вв. – СПб: Синод. тип., 1895. – 143 с.
6. **Татищев В.Н.** История Российская: в 7 т. / В.Н. Татищев. – М.-Л.: Изд-во АН СССР, 1962-1968. – Т.2. – 1963. – 352 с.; Т.3. – 1964. – 333 с.
7. **Чижевський Д.І.** Нариси з історії філософії на Україні. – 2-ге вид. / Д.І. Чижевський. – Мюнхен: Український вільний університет, 1983. – 175 с. – (Сер. Монографії / Укр.. вільний ун-т; Ч. 34; Вишкільний курс / Ін-т суспільно-політ. освіти; Ч. 4).

УДК 75.03:130.2

І. Г. Соломаха

ОСОБЛИВОСТІ РЕЛІГІЙНОЇ ВІРИ В ХРИСТІЯНСЬКІЙ ТРАДИЦІЇ

На підставі аналізу біблійного розуміння, богословських концепцій визначені сутнісні особливості релігійної віри. Показано, що в християнській традиції релігійна віра має потужний психотерапевтичний потенціал, виступає основним конструктом формування особистості, актуалізуючи вічне народження «внутрішньої» духовної людини, яка формується в процесі відношення «людина-Бог».

© І. Г. Соломаха, 2012